

De glasramen van het koor van de Collegiale Sint-Pieter en -Guido

1

2

3

4

Vier versies van de Maagd met het Kind. De eerste is gotisch, de drie anderen zijn neogotisch: 1. anoniem (7N – 15de eeuw); 2. Samuel Coucke (6N – 1876); 3. anoniem (4N – 1875); 4. Samuel Coucke (6Z – 1877)

Inleiding

De Collegiale Sint-Pieter en -Guido van Anderlecht is dankzij haar rijkelijke decoraties één van de belangrijkste kerken van Brussel. Dit gotisch bouwwerk bezit een crypte uit de 9de of de 10de eeuw, Romaanse overblijfselen uit de 12de eeuw en een torenspits die in de 19de eeuw werd toegevoegd door architect Van Ysendijck, tevens de architect van het Anderlechtse gemeentehuis.

Sedert 1992 wordt de kerk gerestaureerd onder leiding van architect Georges Piron. De restauratie wordt gefinancierd door het Anderlechtse gemeentebestuur en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Binnenkort zal er gestart worden met de 3de fase : de verdere restauratie van het koor.

Maar voor er met deze werken van start wordt gegaan, bieden we u de mogelijkheid om op een unieke manier de gerestaureerde glasramen te ontdekken. Wanneer u de steile trap beklimt, bevindt u zich op 4m hoog en vanaf het platform kan u de glasramen van zeer kortbij bewonderen, vanuit een perspectief dat meestal onmogelijk is.

The floor plan of the Schlosskirche in Quedlinburg is a detailed architectural drawing. It shows a large central nave (Kirchenschiff) with a high vaulted ceiling, flanked by side aisles (Seitenkapellen). The plan includes a large apse (Apsis) at the top, a square tower (Turm) on the left, and a large square room (Saal) at the bottom. The plan is oriented with North (N) at the top. The drawing is a black and white line drawing, showing the structural details of the building.

Met een lengte van 21 m en een breedte van 8 m, heeft ze exact dezelfde afmetingen als de hoofdbeuk. Ze wordt verlicht door 13 vensters met puntboog van 7 of 8,50 m hoog. 6 van deze ramen zijn breder (3m) en verlichten het koor over de hele lengte. De absis telt 7 ramen die veel smaller zijn (1,20 m).

Alle 13 ramen vormen een uitzonderlijk geheel door hun bezetting met gekleurde glas-in-loodramen. Al lijken ze een coherent geheel te vormen, toch zijn er duidelijke verschillen : de glasramen dateren immers uit verschillende periodes.

De twee oudste glasramen zijn bijzonder waardevol en dateren van het einde van de 15de eeuw (7N) en de 16de eeuw (7Z). Alle andere zijn modern en werden gemaakt op het einde van de 19de, begin 20ste eeuw.

Elk raam bestaat uit verschillende onderdelen : een stenen maaswerk verdeelt het raam in verschillende panelen. Bij de brede ramen tellen we 5 verticale lancetten en 7 horizontale panelen, met daarboven een timpaan dat bij elk glasraam verschillend is. De ramen in de absis tellen elk 2 verticale lancetten.

In de kunst van de glas-in-loodramen worden twee technieken gebruikt: enerzijds het assembleren van stukken glas van verschillende kleuren door middel van looddraad en anderzijds het schilderen op glas. De meest gebruikte techniek hiervoor is de "grisaille" : de zwarte ondoorschijnende lijnen om de personages te tekenen ter aanvulling van de looddraad of de arcering om schaduwen en vormen te markeren.

Er is een duidelijk verschil merkbaar tussen de glasramen van de 15de, de 16^{de}

en deze van het einde van de 19de, begin 20ste eeuw. Bij die uit de 15de eeuw wordt voor de figuren overwegend gekleurd glas gebruikt, terwijl voor de architectuurelementen kleurloos glas wordt gebruikt. In het 16de eeuwse glasraam is de verscheidenheid van kleuren aanzienlijker.

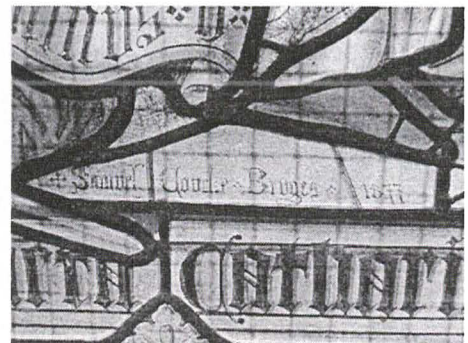
Elk glasraam bestaat uit verschillende registers: in het midden vinden we de voornaamste scène, onderaan een basement en bovenaan een hemel. We herkennen verschillende decoratieve elementen, zoals geometrische figuren, planten, wapenschilden van schenkers, engeltjes en perkamentrollen met inscripties in gotisch schrift. Een hele reeks heiligen worden afgebeeld voorzien van hun attributen en vaak met vermelding van hun naam.

Daarnaast zijn er ook bijbeltaferelen, alsook episodes uit het leven van Sint-Pieter en de legende van Sint-Guido, de twee patroonheiligen van de kerk. Merk op dat de heiligen meestal worden afgebeeld in een decor dat omzoomd is door gedrapeerde gordijnen met brokaat, motieven en reliëf.

De makers en de schenkers

De auteurs van de twee oudste glasramen zijn onbekend. De meeste andere zijn vaak gesigneerd. Twee namen van meester-glasmakers keren terug, beiden uit Brugge: Samuel Coucke (1833-1899) maakte ontelbare glasramen voor verschillende kerken en Jules Dobbelaere (1859-1916) wiens vader Henri Dobbelaere (1829-1885) de glasramen van het Anderlechtse gemeentehuis maakte.

De glasramen werden gemaakt in opdracht van rijke schenkers. De schenkers van de twee oudste glasramen blijven voor ons onbekend, zelfs al weten we dat het kanunniken waren van het Kapittel van Anderlecht. De schenkers van de recentste glasramen zijn niet afgebeeld, maar hun namen zijn vermeld in inscripties. Onder deze namen twee bekende vooraanstaande figuren: Félix Victor Goethals en Cécile Ruelens.

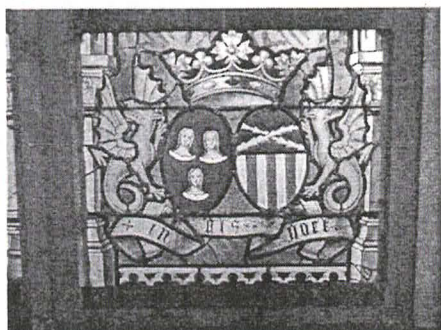

**Detail van glasraam 6Z:
vermelding van de naam 'Samuel
Coucke-Bruges - 1877'**

Félix-Victor Goethals (1799-1872), doctor in de rechten van de universiteit van Gent, werd in 1832 benoemd tot bibliothecaris van de Stad Brussel. Na de overname door de Staat van de stedelijke bibliotheek trad hij in 1842 in dienst van de Koninklijke Bibliotheek. In 1853 legde hij zijn functies neer. Na zijn dood vermaakte zijn vrouw al zijn verzamelingen aan de Koninklijke Bibliotheek.

Goethals koesterde een grote belangstelling voor heraldiek en genealogie. Hij is de auteur van het waardevolle *Dictionnaire généalogique et héraldique*

des familles nobles du royaume de Belgique dat verscheen tussen 1849 en 1852.

Wapenschild van de familie Goethals. Glasraam 6N

Vooraf zijn handschriften zijn bijzonder nuttig voor de historici van de glas-in-loodramen van de Oude Nederlanden. Welke relatie de familie had met de gemeente Anderlecht, is echter onduidelijk. Ook de glasramen van het Anderlechtse gemeentehuis werden door deze familie geschonken.

Cécile Ruelens (geboren Cécile Lefèbvre) is bekender in Anderlecht. Haar woning, het latere "Artiestenhuis" (afgebroken voor de

uitbreiding van het Contant Vandenstockstadion) met een ruim domein, lag aan de basis van het huidige Astridpark en de aanleg van de Meirwijk.

Restauratie van de glasramen

Na het plaatsen van de stellingen en een eerste analyse, werden de glasramen verwijderd en op een lichtbak werd elk stuk apart grondig bestudeerd en beschreven. Ze werden gefotografeerd en alle materiaal-technische gegevens en schadebeelden werden vastgelegd in tekeningen. Alleen al dit gedeelte van het werk nam twee jaar in beslag.

Merkwaardige ontdekking bij het weghalen van de glasramen is wel dat de 9de en de 11de dwarsroedes (van onderaan te tellen) doorlopen over de volledige muur van het koor. Dit maakt dat de hele constructie bij mekaar wordt gehouden, een trucje dat de architecten hier gebruikten om de ramen zo'n enorme oppervlakte te geven, een typisch kenmerk van de gotische bouwstijl.

Reiniging van de glasramen

Alle panelen vertoonden diverse vormen van vervuiling. Aan de binnenzijde was dit een losse stof- en roetfilm. Aan de buitenzijde was dit een matterende vuilfilm met restanten mastiek, mortel, siliconenrubber en vogelmest.

Voor het reinigen van de glasramen moest alle vocht worden vermeden. Voor een droge reiniging werd gebruik gemaakt van een "gomgranulaat". Aan de binnenzijde werden de kleine natuurgomdeeltjes door middel van een zeer zachte borstel over het hele oppervlak verdeeld. Bij het herhaaldelijk

uitvoeren van deze handeling nam het gomgranulaat automatisch de dikke stof- en roetlaag op.

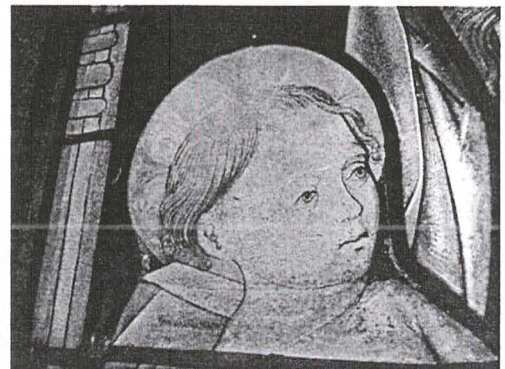
Aan de buitenzijde werd voorafgaandelijk stof en zand weggenomen met een zachte varkensharen borstel. Hardnekkige vervuiling, zoals vogeluitwerpselen, mortel, en andere werden voorzichtig verwijderd met een scalpel. Vervolgens werd de reiniging afgewerkt met gomgranulaat.

Het behandelen van de schade van de glasramen

Het schadebeeld was gevarieerd. Alhoewel de mastiek zijn dichtende functie had verloren, was het loodnet nog in vrij goede staat. Het sprak voor zich dat het oude lood maximaal zou behouden worden. Waar vervanging noodzakelijk was, werden breedte en looprichting van het lood gerespecteerd.

Recente glasbreuk was eerder beperkt, terwijl veel oudere breuken gemaskeerd waren door kleefloten. Op sommige plaatsen (vooral hoofden) was dit hinderlijk.

In overleg werd beslist alle recente breuken te verlijmen. Bij breuken die bedekt waren door kleefloten, werd nagegaan of een verlijming een verbetering zou betekenen. Enkel daar werd overgegaan tot demonteren en verlijmen. Op alle andere plaatsen werden de kleefloten behouden. Op elke plaats waar de restaurateur een ingreep nam, werd een monogram voorzien, verwijzend naar de huidige restauratie.

Detail van een verlijmde glasbreuk.
Glasraam 7N

De natuurlijke verwerking van de schildering werd gerespecteerd, omdat deze deel uitmaakt van de natuurlijke degradatie van het kunstwerk. Slechts in zeer uitzonderlijke gevallen werd de glasschildering geretoucheerd. De geresatureerde glasramen werden eind 2002 teruggeplaatst.

Beschermbeglazing

Een beschermbeglazing heeft als doel glasramen te beschermen tegen condensvocht en verontreiniging van buitenaf. Men bereikt dit door de glas-

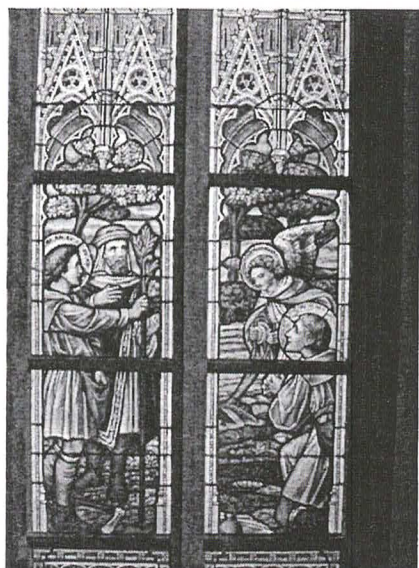
in-lood panelen uit te nemen en op diezelfde plaats vlak glas te plaatsen. Vervolgens worden de glas-in-lood panelen op enige afstand naar binnen terug gemonteerd. Door boven- en onderaan enige opening te laten aan de binnenzijde, is het mogelijk de ramen te ventileren met binnenlucht. Het plaatsen ervan deed geen afbreuk aan het uitzicht van het gebouw. Bovendien zal op lange termijn het gewijzigde beeld van de buitenzijde niet opwegen tegen het behoud en de appreciatie van deze zeer waardevolle glasramen.

De restaurateurs

Het voorbereidende onderzoek werd verricht door Carola Van den Wijngaert en Aletta Rambout, terwijl de uiteindelijke conservatie- en restauratiebehandeling werd uitgevoerd door Carola Van den Wijngaert, Werner Berckmans en Peggy Hermans. Alles gebeurde in samenspraak met de diensten voor Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium en het Corpus Vitrearum Medii Aevi – België.

De legende van Sint-Guido

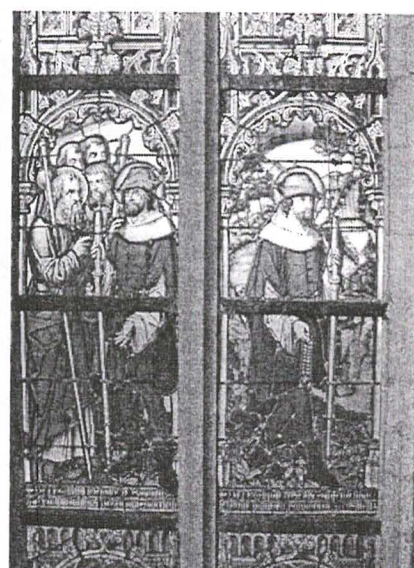
In de onderste registers van de glasramen van de abscis zijn taferelen van de legende van Sint-Guido afgebeeld. Deze zijn echter niet in een logische volgorde geplaatst. De juiste volgorde van de taferelen is de volgende :

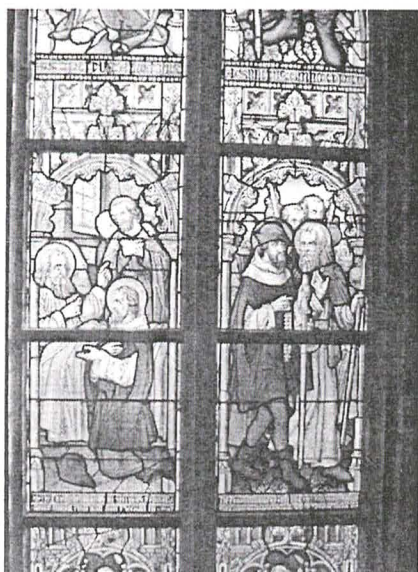
1) Guido aan het bidden terwijl de engel zijn werk doet. (2N - rechts) 2) Guido plant zijn stok die verandert in een eik. (2N - links)

3) Guido wordt koster van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Laken. (3N - rechts) 4) Guido lijdt schipbreuk op de Zenne. (3N - links)

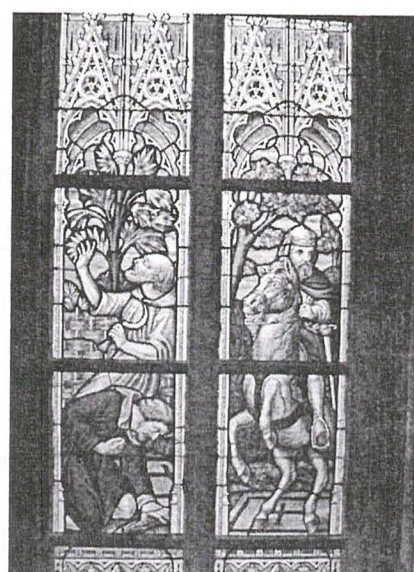
5) Guido vertrekt op bedevaart naar Rome en Jeruzalem. (4N - rechts) 6) Guido ontmoet Wonedulphus, de deken van Anderlecht, in Rome. (4N - links)

7) Guido vervoegt zich bij Wonedulphus en zijn metgezellen om te vertrekken naar Jeruzalem. (4Z - rechts) 8) De stervende Wonedulphus geeft zijn ring aan Guido. (4Z - links)

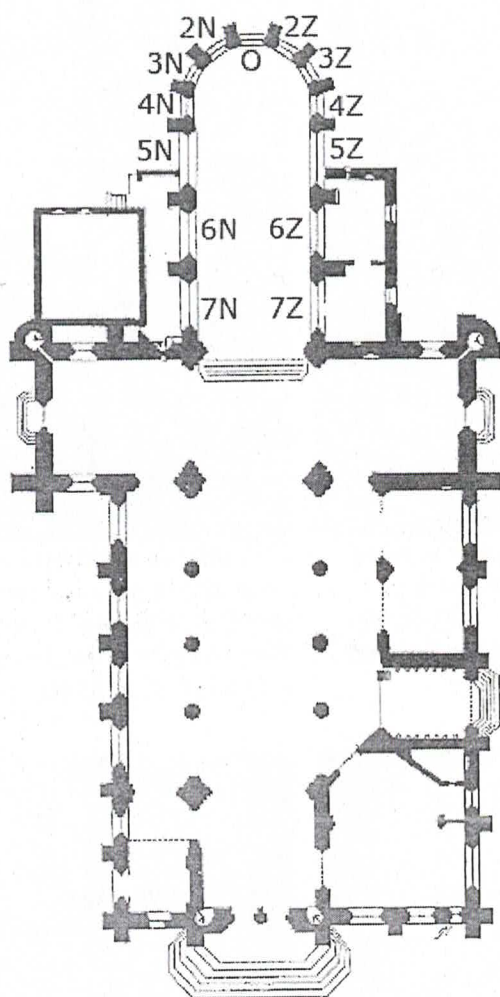
9) Guido brengt de ring van de overleden Wonedulphus naar Jeruzalem. (3Z - links) 10) Dood van Guido. (3Z - rechts)

11) Het paard van heer Onulphus struikelt over de grafsteen van Sint-Guido. (2Z - rechts) 12) Na de ontdekking ervan werd de grafsteen van Guido omringd door een omheining en onderhouden. (2Z - links)

Bespreking van de glasramen

De glasramen werden op het plan en in de beschrijving aangeduid met een nummering gebaseerd op de oriëntering in het gebouw. Een identiek cijfer per symmetrisch raam, vertrekkend van het centrale raam en een hoofdletter die refereert naar de oriëntering. N(oord), Z(uid), O(osten) en W(esten).

7N De Maagd met het Kind (einde 15de eeuw, gerestaureerd in 1902)

6N De Maagd met het Kind en vier heiligen (1876)

5N Sint-Cecilia en vier heiligen (1895)

4N Sint-Jan de Doper en de Maagd met het Kind – legende van Sint-Guido (1875)

3N Sint-Fransiscus van Sales en Sint-Egidius – legende van Sint-Guido (1895)

2N Sint-Norbertus en Sint-Thomas van Aquino – legende van Sint-Guido (omstreeks 1895)

O De Maagd en Sint-Jozef (1894)

2Z Heilige Hiëronymus en de heilige paus Julius II – legende van Sint-Guido (1895)

3Z Heilige Paulus en Sint-Emmanuel – legende van Sint-Guido (1895)

4Z Sint-Pieter en Sint-Guido – legende van Sint-Guido (1878)

5Z Christus en de vier Evangelisten (1905)

6Z De Maagd met het Kind en vier heiligen (1877)

7Z De Voorspraak (16de eeuw, gerestaureerd in 1903)

7N – Glas-in-loodraam met 5 gotische lancetten

Kerkraam daterend uit de tweede helft van de 15de eeuw, gerestaureerd door F. Comère en J. Capronnier (1902).

Hoogste register: Groene hemel met verschillende personages: de Maagd met het Kind onder een halve maan, 2 koningen, 2 profeten, 2 waarzegsters en 2 muzikale engelen, een perkamentrol.

Middelste register: Heilige Dominicus, Heilige Hiëronymus en de biddende schenker, de Maagd met het Kind, gekroond door een engel, Sint-Servaas, bisschop van Tongeren, Heilige Simon Stock. Gotisch architecturaal decor: binnenkant van een kerk en gevel met 5 torens, versierd met 4 medaillons die taferelen uit de Bijbel voorstellen, subtiel grisaille beschilderd: 2 ervan zijn oorspronkelijk (de Doop van Christus en de verkondiging van Johannes De Doper), de andere 2 dateren uit de 20ste eeuw (restauratie van de schouder en van de rozenkrans).

Onderste register: basement met ramen en loggia's waarin bijbelse personages perkamentrollen uitrollen.

6N – Glas-in-loodraam met 5 neogotische lancetten:

Kerkraam met handtekening en gedateerd in de eerste travee: Samuel Coucke – Brugge 1876, geschonken door Hortense van Dormael, de weduwe van Felix-Victor Goethals, ter nagedachtenis van haar echtgenoot.

Hoogste register: groene hemel, toren met olifantenkop, 2 engelen, 3 bijbelse personages, een vallende ster (stella matutina), de Ark des Verbonds, een perkamentrol.

Middelste register: de Heilige Barbara, de Heilige Victor, patroon van de schenkers, de Maagd met het Kind, Heilige Bisschop Felix, patroon van de schenkers en de Heilige Theresia.

Onderste register: in de nissen de wapenschilden Goethals en van Dormael, 2 engelen die perkamentrollen vasthouden.

5N – Glas-in-loodraam met 5 neogotische lancetten:

Kerkraam zonder handtekening daterend uit 1892, geschonken door weduwe Edmond Ruelens, geboren Cécile Lefèbvre, ter nagedachtenis van haar echtgenoot.

Hoogste register: donkerblauwe hemel met motieven van gedamasceerde planten, gebloemde motieven, vierlob, cijfer in een medaillon, gouden sterren, perkamentrollen met de tekst van het "Magnificat".

Middelste register: Heilige Philomena, Heilige Carolus Borromeus, Heilige Cécilia met een orgel, patrones van de schenkster, Heilige Edmond, patroon van de echtgenoot van de schenkster en de Heilige Ursula.

Gotisch architecturaal decor: binnenkant van een kerk en gevel met 5 torens, 8 paar musicerende engelen.

Onderste register: Maria-Boodschap, engel, wapenschild van Brabant en van Paus Leo XIII (1878-1903) en een bisschop, kruis en mijter van de bisschop, kruis en pauselijke tiara.

4N – Glas-in-loodraam met 2 neogotische lancetten:

Kerkraam zonder handtekening daterend uit 1875, geschonken door Gustave De Decker ter nagedachtenis van zijn broer Jean-Baptiste De Decker en zijn zus Maria Pétronilla Raparlier.

Bovenste register: Christus vraagt Sint-Pieter, visser van het meer van Galilea, om hem te volgen.

Middelste register: Johannes de Doper en de Maagd met het Kind, patroon en patrones van de broer en de zus van de schenker.

Onderste register: 2 gebeurtenissen uit de legende van Sint-Guido: Guido ontmoet Wonedulphus, de deken van Anderlecht, in Rome. Guido vertrekt op bedevaart naar Rome en Jeruzalem, 2 engelen houden perkamentrollen vast.

3N – Glas-in-loodraam met 2 neogotische lancetten:

Kerkraam zonder handtekening daterend uit 1895, geschonken door de pastoors Van Gucht, Verhaert en Van Assche.

Bovenste register: Jezus die de storm bedaart.

Middelste register: Heilige Franciscus van Sales en Heilige Egidius.

Onderste register: 2 gebeurtenissen uit de legende van Sint-Guido: Guido lijdt schipbreuk op de Zenne. Guido wordt koster van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Laken.

2N – Glas-in-loodraam met 2 neogotische lancetten:

Kerkraam zonder handtekening en zonder datum, omstreeks 1895.

Bovenste register: Heilige Bernadette voor de Maagd (omringd door een mandorla) die verschijnt voor de grotten van Lourdes.

Middelste register: Sint-Norbertus en Heilige Thomas van Aquino.

Onderste register: 2 gebeurtenissen uit de legende van Sint-Guido:
Guido plant zijn stok die verandert in een eik.
Guido aan het bidden terwijl de engel zijn werk doet.

O – Glas-in-loodraam met 2 neogotische lancetten:

Kerkraam zonder handtekening daterend uit 1894, geschonken door pastoor Joseph Bossaerts.

Bovenste register: de Heilige Drievuldigheid.

Middelste register: Heilige Maria en Heilige Jozef, patroon van de schenker.

Onderste register: onbestaande gezien de hoogte van het raam.

2Z – Glas-in-loodraam met 2 neogotische lancetten:

Kerkraam zonder handtekening en zonder datum, omstreeks 1895

Bovenste register: Heilige Theresia van Avila geknield voor het Heilig Hart (omringd door een mandorla), 2 engelen die het kruis en de doornenkroon dragen.

Middelste register: Heilige Hiëronymus en Paus Julius II.

Onderste register: 2 gebeurtenissen uit de legende van Sint-Guido:
Na de ontdekking ervan werd de grafsteen van Guido omringd door een omheining en onderhouden.
Het paard van heer Onulphus struikelt over de grafsteen van Sint-Guido.

3Z – Glas-in-loodraam met 2 neogotische lancetten:

Kerkraam zonder handtekening daterend uit 1895, geschonken door de vicaris Emmanuel Verdoodt.

Bovenste register: Christus omringd door apostelen, die de sleutels van het Paradijs teruggeven aan Sint-Pieter.

Middelste register: Heilige Paulus en Heilige Emmanuel, patroon van de schenkers.

Onderste register: 2 gebeurtenissen uit de legende van Sint-Guido: Guido brengt de ring terug van Wonedulphus, overleden in Jeruzalem Dood van Guido.

4Z – Glas-in-loodraam met 2 neogotische lancetten:

Kerkraam zonder handtekening daterend uit 1878, geschonken door pastoor Jean-Baptiste Michiels.

Bovenste register: de engel verschijnt in de kamer van Sint-Pieter en bevrijdt hem van zijn kettingen.

Middelste register: Sint-Pieter en Sint-Guido.

Onderste register: 2 gebeurtenissen uit de legende van Sint-Guido: De stervende Wonedulphus geeft zijn ring aan Guido. Guido vervoegt zich bij Wonedulphus en zijn metgezellen om te vertrekken naar Jeruzalem.

5Z – Glas-in-loodraam met 5 neogotische lancetten:

Kerkraam met handtekening en onderaan rechts gedateerd: J. Dobbelaere Brugge 1905.

Bovenste register: God de Vader, de Heilige Geest, het Lam Gods, 4 serafijnen en wijnranken.

Middelste register: Sint-Michiël, die de demon op de grond gooit, omringd door 4 trompetspelende engelen, Christus, omringd door 4 evangelisten: Heilige Lucas, Heilige Mattheus, Heilige Johannes en Heilige Marcus.

Onderste register: in de nissen, 5 engelen die fantasiewapenschilden dragen.

6Z – Glas-in-loodraam met 5 neogotische lancetten:

Kerkraam met handtekening en datum: Samuel Coucke – Brugge 1877, geschonken door Petrus Hendrickx, Catherina Pauwels en hun familie

Bovenste register: groene hemel, 2 engelen, drielob, takken van een boom en gebladerte vermengd met perkamentrollen.

Middelste register: Sint-Pieter, patroon van de schenkers, Sint-Catherina van Alexandrië, patrones van de schenker, Maagd met Kind bekroond door een engel, Heilige Elisabeth en Heilige Carolus Borromeus.
Architecturaal gotisch decor: binnenkant van een kerk en gevel met 5 torens.

Onderste register: in de nissen 5 engelen die perkamentrollen vasthouden.

7Z – Glas-in-loodraam met 5 neogotische lancetten:

Kerkraam daterend uit de eerste helft van de 16de eeuw, gerestaureerd door F. Comère en J. Capronnier in 1903. De identiteit van de schenker is onzeker, het betreft een kanunnik van het kapittel.

Bovenste register: 4 engelen en 7 putti op een rode achtergrond.

Middelste register: thema van de voorspraak: de schenker is biddend afgebeeld, omringd door Sint-Hubertus, Sint-Pieter, Sint-Paulus en Sint-Guido. Boven hen rusten God en de Heilige Geest op wolken, omringd door Christus, de Maagd en 4 engelen.
Architecturaal renaissancecedecor openend op een groen landschap.

Onderste register: basement met 3 openingen waar 3 wapenschilden op afgebeeld staan: het antieke centrale wapenschild is niet toegekend, de zijdelingse wapenschilden zijn pure fantasieën.

Een organisatie van de cultuurdienst op initiatief van Leopold Lapage,
schepen van Nederlandstalige Cultuur. Met de steun van burgemeester
Gaëtan Van Goidsenhoven en het schepencollege van Anderlecht.